

TANRI'NIN EVRİMİ

ROBERT WRIGHT

ÇEVİREN
ŞANEM İNCEL

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	17
GİRİŞ	21
I. KISIM	
TANRILARIN DOĞUŞU VE BÜYÜMESİ	
I	
İLKEL İNANÇ	27
1.1. Vahşilerin Mantiğı	30
1.2. Avcı-Toplayıcı[larda] Tanrılar	36
1.3. İyi İnsanların Başına Kötü Şeyler Geldiğinde	40
1.4. Kötü İnsanlar Cezasız Kaldığında	42
1.5. Din Nedir?	48
2	
ŞAMAN	51
2.1. Nasıl Şaman Olunur?	55
2.2. Şamanizmin Ödülleri	58
2.3. Değişen Bilinç Durumları	62
2.4. Gerçek mi?	65
2.5. İlk Siyasetçiler	68
2.6. Skor Tutmak	69
3	
ŞEFLİKLER ÇAĞINDA DİN	72
3.1. Polinezya Tanrıları	75
3.2. Tapu ve Mana	79
3.3. Suç ve Ceza	81

3.4. Polinezya Tanrılarının Karanlık Yüzü	88
3.5. Polinezya Tanrılarının Savunusu	90
3.6. Şeflerin Kurtarıcı Erdemi	93
3.7. Bilim ve Konfor	97

4

ESKİ DEVLETLERİN TANRILARI	102
4.1. Tanrılar Kayda Geçiyor	105
4.2. Düzen ve Kaos	110
4.3. Ahlaki Pusula	113
4.4. Jeopolitik Kayganlaştırıcı Olarak Tanrılar	115
4.5. Erken Dönem Uluslararası Hukuk	118
4.6. Sargon Diyarını Genişletiyor	120
4.7. Tektanrıcılığa Doğru	123
4.8. Tek ve Biricik Marduk	124
4.9. Gerçek Tektanrıcılık	128
4.10 Ahlaki İlerlemenin Kökleri	131

2. KISIM

İBRAHİMİ TEKTANRICILIĞIN ORTAYA ÇIKIŞI

5

ÇOKTANRICILIK, ESKİ İSRAİL'İN DİNİ	137
5.1. Bedenlenmiş Tanrı	142
5.2. Kutsal Kitap Hikâyeleri Gün Yüzüne Çıkarılıyor	147
5.3. Yahve Olmadan Önce Yahve Kimdi?	151
5.4. Çeviride Kaybolanlar	159
5.5. Yahve'nin Cinsel Yaşamı (ve Diğer Mitler)	164
5.6. Çapraz Döllenme	173

6

ÇOKTANRICILIKTAN MONOLATRİYE	181
6.1. Yalnızca Yahveciler	185
6.2. İlk Kesin Monolatrici	189
6.3. Haklı Şüpheli	193
6.4. Küçük Halkın Tanrısı	197

6.5. İki Teori	203
6.6. Krallar Nasıl Daha Dindar Oldular?	205
6.7. Baba	211
6.8. Yabancı Olmayanları Yabancılaştırmak	216
6.9. Yeniden Gözden Geçirilen İlyas	220
6.10. Hoşgörüsüzlüğün Kullanım Alanları	226

7

MONOLATRİDEN TEKTANRICILIĞA	230
7.1. Felaketi Anlamlandırmak	231
7.2. İki Büyüklük Sırası	234
7.3. Yeşaya'nın İkinci Gelişi	238
7.4. Nihai İntikam	243
7.5. Nihai Kurtuluş	245
7.6. Ama Bu Tektanrıcılık mı?	249
7.7. Bir Felsefe Olarak Tektanrıcılık	251

8

FİLON HİKÂYESİ	258
8.1. Yorumlama Payı	261
8.2. Filon'un Hayatı	266
8.3. Barış, Kardeşlik ve Güç	268
8.4. Oyun Teorisi ve Kutsal Kitap	272
8.5. Rut ve Yunus	275
8.6. İmparatorluğun Faziletleri	279
8.7. Büyük T ile Tanrı	286
8.8. Ama Şu Mısırlılara Gelince. . .	288
8.9. Ama Tanrı mı?	290

9

LOGOS: İLAHİ ALGORİTMA	294
9.1. Bir Programcı Olarak Tanrı	297
9.2. Programa Uyum Sağlamak	301
9.3. Bilgelüğün Anatomisi	304
9.4. Kutsal Kitap Bilgelığinin Mantığı	306
9.5. Nirvana Tarifi	311

9.6. Gerçeğe Dönüş	314
9.7. Neşeli Olmak İçin Nedenler	318
9.8. Küresel Logos	320
9.9. Yolculuk	324

3. KISIM

HIRİSTİYANLIĞIN İCADI

10

İSA NE YAPTI?	329
10.1. "Tarihsel İsa"	334
10.2. "Egemenliğin Gelsin"	341
10.3. <i>Sevgi Nerede?</i>	344
10.4. <i>Q'ye Göre Kutsal Kitap</i>	346
10.5. <i>Yeni Olan Tam Olarak Neydi?</i>	350

11

SEVGİ HAVARİSİ	353
11.1. <i>Sevgi Eksikliği</i>	355
11.2. <i>Bir CEO olarak Pavlus</i>	358
11.3. <i>Sınırları Aşan Sevgi</i>	360
11.4. <i>Pavlus'un İş Modeli</i>	363
11.5. <i>Business Class'ta Uçmak</i>	365
11.6. <i>Yan Kazançlar</i>	368
11.7. <i>Bir Fırsat Olarak İmparatorluk</i>	371
11.8. <i>Evrensel Ne Kadar Evrenseldir?</i>	373
11.9. <i>Düşman Kardeşler mi?</i>	377
11.10. <i>Tanrı'nın Büyümesi (Devamı)</i>	379

12

EN İYİ UYUM SAĞLAYAN HİRİSTİYANLIĞIN HAYATTA KALMASI	382
12.1. <i>Açık Bir Platform</i>	384
12.2. <i>İsacı Yahudiler</i>	387
12.3. <i>İkincilik</i>	388

12.4. İsa Gerçekten Gerekli miydi?	390
12.5. Tanıdık Geldi mi?	391
12.6. Konstantin'in Din Değiştirmesi	393
12.7. Girişimin Amacı	395
12.8. Logos'un Dönüşü	397

13

İSA NASIL KURTARICI OLDU?	401
13.1. Cennet Nasıl Cennet Oldu?	403
13.2. "Göge Alınma" Efsanesi	405
13.3. Cennet Bekleyebilir	410
13.4. Dış Rekabet	412
13.5. Yeniden Doğuş	415
13.6. İlk Günah	417
13.7. Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları	421
13.8. Günah Çeşitleri	422
13.9. Kusurlu Bir Toplum	423
13.10. Baba Figürleri	425
13.11. Bağlantı	426

4. KISIM

İSLAM'IN ZAFERİ

14

KUR'AN	431
14.1. Mekke	436
14.2. İbrahim'in Tanrısı ile Temas Kurmak	439
14.3. Muhammed Bir Hristiyan mıydı?	442
14.4. Tanrı'nın Fonetik Ayak İzleri	447

15

MEKKE	450
15.1. Kıyamet Günü	451
15.2. Şeytan Ayetleri	458

16

MEDİNE	463
16.1. Temel Atma	467
16.2. Ekümenik Muhammed	470
16.3. İbrahimî Tersine Çevirme	475
16.4. Yukarıdan Aşağıya mı Aşağıdan Yukarıya mı?	479
16.5. Yahudilerle Köprüler Gerçekten Atıldı mı?	482
16.6. Bir Norm Olarak Çarpıtma	487

17

CİHAT	490
17.1. Savaş Zamanında Muhammed	492
17.2. Reelpolitik	497
17.3. Cihadın İcadı	499
17.4. Kur'ansız Cihat	501
17.5. Hoşgörünün Bedeli	503
17.6. Muhammed ve Bin Ladin	506

18

MUHAMMED	509
18.1. Kardeşçe Sevgi ve Nefret	511
18.2. Kurtuluş	513
18.3. Muhammed'in Modernliği	520
18.4. O, O Zamandı...	524

5. KISIM

TANRI KÜRESELLEŞİYOR (YA DA KÜRESELLEŞMİYOR)	531
--	-----

19

AHLAKİ HAYALGÜCÜ	533
19.1. Günümüzde Sıfır Toplamsızlık	535
19.2. Gerçek Dünya Toz Pembe Değil	538
19.3. Medeniyetler Çatışması	540
19.4. Ahlaki Hayalgücü	543
19.5. Gemi	548

19.6. Asimetrik Vaazlar	551
19.7. Geçmişte ve Günümüzde Ahlaki İlerleme	552
19.8. Ama Hakikat Bu mu?	554

20

NE YANI, ÖZEL DEĞİL MİYİZ?	557
20.1. Vahiylere Olarak Kutsal Yazılar	558
20.2. Tanrı'nın Şimdiye Kadarki Gelişimi	562
20.3. İkinci Ders: Nasıl Alçakgönüllü Olunur?	565
20.4. Tanrı'nın Geleceği	568

SONSÖZ

BU ARADA, TANRI NEDİR?	572
1. Bilimin Nihai Gerçekliği	574
2. Ateist Karşılık Veriyor	577
3. İnanan Yanıt Veriyor	580
4. Tanrı Sevgi midir?	586

EK

İNSAN DOĞASI DİNİ NASIL DOĞURDU?	590
Hakikat ve Sonuçlar	594
Tanrı İnsanı Isırdı	596
Şempanzelerin Efendisi	600
Bacaklı Ruhlar	603
Doğüstüyle Başa Çıkmak	606
Zamana Dönüş	610
Düşünme ve Hissetme	614
Dini Deneyimin Çeşitleri	615
Çeviriler Hakkında Bir Not	618

KAYNAKÇA 621

DİZİN 644

GİRİŞ

Bir keresinde annemin kilisesinin kürsüsünden kınanmıştım. 1994 yılıydı. *The Moral Animal* [Ahlaklı Hayvan] adlı kitabım yeni yayımlanmıştı ve *Time* dergisi tarafından alıntılanacak kadar şanslıydım. Bu alıntı, evrimleşmiş insan doğamızın evlilik projesini karmaşıklaştırmasına neden olan çeşitli davranışlarla ilgiliydi. Bunlardan *Time* editörlerinin derginin kapağında öne çıkarmayı seçtiği ise doğal ve evrensel bir dürtü olan yoldan çıkma eğilimiydi. Kırık bir nikâh yüzüğünün karanlık görüntüsünün yanında şöyle yazıyordu: “Sadakatsizlik Genlerimizde Olabilir.”

Santa Rosa, Kaliforniya’daki İlk Vaftiz Kilisesi’nin papazı, bu makaleyi zamparalığın dinsiz bir savunması olarak gördü ve bir pazar sabahı bunu söyledi. Ayinden sonra annem papaza makaleyi yazanın oğlu olduğunu söyleyecekti. Anne sevgisinin yüceliği sayesinde bunu gururla söylediğine bahse girerim.

Ne kadar da düşmüştüm! Dokuz yaşlarındayken, Teksas’ın El Paso kentindeki Immanuel Baptist Kilisesi’nde, Tanrı’nın çağrısını hissedip Homer Martinez adında bir ziyaretçi müjdeci, günahlarından arınmamış günahkârların İsa’yı kurtarıcıları olarak kabul etmeleri için yapılan bir çağrı olan “davet”i yayımlarken öne doğru yürümüştüm. Şimdi, yaklaşık 30 yıl sonra, başka bir Baptist papaz beni Şeytan’ın yakın çevresine yerleştiriyordu.

Bu papaz *Time*’daki yazımı dikkatle okumuş olsaydı, beni bu kadar sert bir şekilde eleştirmeyebilirdi. (Aslında zina dürtüsünün doğal da olsa karşı konabilir olduğunu ve karşı konması gerektiğini savunmuştum.) Öte yandan, sadece alıntıyı değil, kitabın tamamını okuyan ve yine de benim

dinsiz “gibi bir şey” olduğum sonucuna varan insanlar da vardı. Savunduğum şey insan varoluşunun en ruhani, en yüce kısımlarının (sevgi, fedakârlık, ahlaki hakikat duygumuz) doğal seçilimin ürünleri olduğuydu. Kitap tamamen “bilimsel materyalist” ya da “Bilim her şeyi maddi terimlerle açıklayabilirken kimin bir Tanrıya, hele de maddi evreni sihirli bir şekilde aşığı iddia edilen bir Tanrıya ihtiyacı var ki?” tarzında materyalist görünüyordu.

Sanırım “materyalist” beni nitelemek için çok da yanıltıcı bir sıfat değil. Hatta bu kitapta materyalist bir bakış açısıyla dinin tarihinden ve geleceğinden bahsediyorum. Dinin kökeninin ve gelişiminin insan doğası, siyasi ve ekonomik faktörler, teknolojik değişimler gibi somut, gözlemlenebilir şeylere başvurarak açıklanabileceğini düşünüyorum.

Fakat dinin kökeni, tarihi ve geleceğine ilişkin burada verdiğim gibi “materyalist” bir açıklamanın, dinî dünya görüşünün geçerliliğini engelleyeceğini düşünmüyorum. Hatta bu kitapta sunulan din tarihinin, her ne kadar materyalist olsa da aslında geleneksel açıdan değil ama anlamı açısından dinî bir dünya görüşünün geçerliliğini onayladığını iddia ediyorum.

Kulağa çelişkili geliyor. Bir yandan, Tanrıların birer yanılsama olarak ortaya çıktığını ve Tanrı fikrinin tarihinin bir anlamda bir yanılsamanın evrimi olduğunu düşünüyorum. Diğer yandan (1) bu evrimin hikâyesinin kendisi, anlamlı bir şekilde tanrısallık olarak adlandırabileceğiniz bir şeyin varlığını işaret ediyor ve (2) bu “yanılsama” evrimleşme sürecinde inandırıcılığa yaklaşacak şekilde güncelleniyor. Her iki açıdan da daha az yanıltıcı hâle geliyor.

Bu mantıklı geliyor mu? Muhtemelen gelmiyor. Umarım kitabın sonunda mantıklı gelecektir. Şimdilik sadece tüm bu güncellemelerden sonra akla yatkın kalabilen bir Tanrı'nın, şu anda çoğu dindarın aklındaki türden bir Tanrı olmadığını belirtmeliyim.

Bu kitabın sonunda yeni bir anlam kazanacağını umduğum iki şey daha var ve ikisi de dünyanın mevcut durumuna dair

bakış açılarıyla ilgili. Bunlardan biri, bazılarının medeniyetler çatışması olarak adlandırdığı ve 11 Eylül 2001’de bariz bir şekilde ortaya çıkan, Yahudi-Hıristiyan Batı ile İslam dünyası arasındaki gerilim. O zamandan beri insanlar, küreselleşme onları giderek daha yakın temasa zorlarken, dünyadaki semavi dinlerin birbirleriyle –eğer anlaşabilirlerse– nasıl anlaşabileceklerini merak ediyor.

Tarih, uygarlıkların çatışmasıyla, hatta çatışmayan uygarlıklarla doludur ve dinî fikirlerin oynadığı rolün hikâyesi (alevleri körüklemek ya da söndürmek ve bu süreçte sıklıkla değişmek) öğreticidir. Bence bu bize mevcut “çatışmanın” mutlu sonla bitme ihtimali için yapılabilecekleri anlatıyor. Dünyadaki durumun ele alacağım ikinci yönü ise bilim ile din arasındaki sıklıkla tartışılan “çatışma”. İlk çatışmadaki gibi bunun da uzun ve öğretici bir geçmişi var. Bu geçmiş en azından uzun zamandır huzursuz ve kötü huylu doğaüstü varlıklara atfedilen tutulmaların aniden öngörülebilir (huzursuz ve kötü huylu doğaüstü varlıkların gerçekten sorun olup olmadığını merak ettirecek kadar öngörülebilir) aralıklarla meydana geldiğinin fark edildiği kadim Babil’e kadar takip edilebilir.

O zamandan bu yana –dinî bakış açısından– rahatsız edici birçok keşif yapıldı ama bazı tanrısal kavramlar bilimle olan bu karşılaşmadan her zaman sağ çıktılar. Kavram değişmek zorunda kalmışsa da bu durum dini suçlamamızı gerektirmez. Ne de olsa bilim durmaksızın değişiyor, eski teorileri bir kenara atmasa da güncelliyor ve hiçbirimiz bunun için bilimi suçlamıyoruz. Aksine, süregelen bu uyarlanmanın bilimi gerçeğe daha da yaklaştırdığını düşünüyoruz. Belki dine de aynıısı oluyordur. Belki de sonunda, içinde bulunduğumuz çıkmazın bilimsel bir açıklaması (annemin kilisesinin kürsüsünden kınanmama neden olan olay gibi) aslında gerçekten dinî bir dünya görüşüyle uyumludur ve dinî bir dünya görüşünü incelten, onu gerçeğe yaklaştıran sürecin bir parçasıdır.

Bu iki büyük “çatışma” sorusu tek bir cümleye sığdırıla-

bilir: Modern dünyada dinler birbirleriyle ve bilimle uzlaşabilirler mi? Ben geçmişlerinin olumlu cevapları işaret ettiği kanısındayım.

Böyle bir uyarlanmadan sonra dinler nasıl görünür? Bu soruya cevap vermek, en azından ana hatlarıyla, şaşırtıcı derecede kolaydır. İlk olarak, modern dünyanın insan psikolojisine getirdiği zorlukları ele almaları gerekecek. (Aksi takdirde kabul göremezler.) İkinci olarak, bazı “yüce amaçları”, yani günlük yaşamlarımızı yönlendirmemize, iyi ve kötüyü tanımamıza ve hem sevinci hem de acıyı anlamlandırmamıza yardımcı olmak için kullanabileceğimiz bir tür daha büyük nokta veya modeli vurgulamaları gerekecek. (Aksi takdirde din olmazlar, en azından “din” kelimesiyle kastettiğim anlamda din olmazlar.)

Şimdi sıra gerçekten zor sorularda. Dinler bu işleri nasıl yapacak? (Yapacaklarını varsayarsak tabii. Ama yapmazlarsa inananların, agnostiklerin ve ateistlerin yani hepimizin başı büyük dertte olabilir.) Dinler bilime ve birbirlerine nasıl uyum sağlayacak? İleri bilim ve hızlı küreselleşme çağına uygun bir din neye benzer? Ne tür bir amacı işaret eder, ne tür bir rehberlik sağlar? Gerçekten dinî olarak nitelendirilebilecek ve mevcut dünyanın kaosunun ortasında kişisel rehberlik ederek rahatlık sağlayabilecek, hatta belki de dünyayı daha az kaotik hâle getirebilecek, entelektüel açıdan dürüst bir dünya görüşü var mı? Cevapları bildiğimi iddia etmiyorum ama Tanrı'nın hikâyesini anlatırken ipuçları doğal olarak apaçık ortaya çıkıyor. İşte başlıyoruz.